

ΠΟΛΥΛΕΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Αγγελική Φωτοπούλου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σ' αυτή την ανακοίνωση θα σκιαγραφήσουμε τα όρια μεταξύ πολυλεκτικών ονοματικών εκφράσεων (σύμπλοκα) όπως *παιδική χαρά*, *φακοί επαφής*, *καταναλωτική κοινωνία* και πολυλεκτικών ονοματικών όρων όπως *αμνιακό υγρό*, *αεροστρόβιλος αξονικής ροής* κλπ. Ποια είναι τα στοιχεία τα οποία διαφοροποιούν τις δύο αυτές ομάδες και μέχρι ποιου σημείου; Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε ορισμένα απ' αυτά τα ερωτήματα χρησιμοποιώντας κάποια σημασιολογικά και μορφοσυντακτικά κριτήρια.

COMPOUNDS AND TERMINOLOGY

Aggeliki Fotopoulou

ABSTRACT

In this paper we shall attempt to draw the boundaries between compound/collocation expressions such as playground, contact lenses, consumer society, and compound terms such as amniotic fluid, axial flow turbine etc. Which are the elements that differentiate those two categories and which is the boundary of differentiation? We shall attempt to explore the answer to such questions using semantic and morho-syntactic criteria.

0 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η **ορολογία**, κατά την ISO, είναι η επιστημονική μελέτη εννοιών και χρηστικών όρων στις ειδικές γλώσσες (ISO 1990) και **ειδικές γλώσσες** (*langues de spécialités*) θεωρούνται τα γλωσσολογικά υπο-συστήματα τα οποία χρησιμοποιούν την ορολογία και άλλα γλωσσικά μέσα αποσκοπώντας σε μία μη αμφίσημη επικοινωνία σε έναν ειδικό τομέα.

Ο P. Lerat (1995) βέβαια διαπιστώνει ότι στην πράξη μία ειδική γλώσσα είναι μία **φυσική γλώσσα** η οποία επιτρέπει να λαμβάνουμε υπόψιν μας ειδικές γνώσεις. Οι όροι δηλαδή είναι **λέξεις** ή **εκφράσεις** μιας φυσικής γλώσσας, λεξικές μονάδες κατά την γλωσσολογική "ορολογία" και την ίδια στιγμή είναι «ονομασίες» εννοιών οι οποίες χρήζουν ορισμού. Η σχέση όρου και λέξης έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές και η διεθνής βιβλιογραφία για το θέμα είναι μεγάλη. Η εννοιολογική προσέγγιση (Wuster 1981) δίνει ιδιαίτερο βάρος στην έννοια (*concept*) και ασχολείται περισσότερο με την ανίχνευση των σχέσεων που ενώνουν τις διάφορες έννοιες μεταξύ τους, εφόσον, κατά τον Wuster πάντα, η ορολογία είναι ένα δομημένο σύνολο επιστημονικών και τεχνικών εννοιών. Οι Béjoint & Thoiron (2000) δεχόμενοι και αυτοί το δίκτυο σχέσεων και τις ιεραρχημένες δομές που διέπουν την ορολογία υποστηρίζουν παρά ταύτα ότι ο όρος δεν είναι ετικέτα που μπαίνει σ' ένα αντικείμενο αλλά ζωντανή γλωσσική μονάδα η οποία διαμορφώνεται, αλλάζει και πεθαίνει μέσα σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον. Ο Bessé (2000) υποστηρίζει ότι για να είναι όρος μια λεξική μονάδα πρέπει να δηλώνει μία έννοια που να ανήκει σ' ένα γνωστικό τομέα και να προσδιορίζεται από έναν ορισμό. Χωρίς να παραγνωρίζει κανείς το οντολογικό και εννοιολογικό περιεχόμενο των όρων θεωρούμε ότι ο διαχωρισμός μεταξύ **λέξης** και **όρου** αφενός δεν είναι απόλυτος, αφετέρου οι όροι, στις περισσότερες περιπτώσεις, αναλύονται σύμφωνα με τις γλωσσολογικές μεθόδους, μπορεί να τους αποδοθεί, όπως σε κάθε λέξη ή σύνολο λέξεων, γραμματική κατηγορία, σημασιολογική λειτουργία και ιδιότητες κατανομής, μπορεί να τους εντάξει στο υπάρχον κλιτικό σύστημα και να τους κλείνει, με λίγα λόγια μπορεί να τους κατατάξει σ' το ίδιο σύστημα με τις υπόλοιπες γλωσσικές μονάδες. Θα συμφωνήσουμε λοιπόν με τον Sager (2000) ότι οι λέξεις μπορούν να γίνουν όροι και οι όροι λέξεις. Η διαφορά έγκειται στο ότι οι λέξεις δεν χρειάζεται να ορισθούν για να γίνουν αντιληπτές από τους φυσικούς ομιλητές μιας γλώσσας, ενώ οι όροι αν και είναι λεξικές μονάδες δηλώνουν συγκεκριμένες έννοιες στο πλαίσιο ενός γνωστικού τομέα. Ως λεξικές μονάδες όμως, οι όροι διέπονται από παρεμφερή δομικά, σημασιολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά όπως οι λεξικές μονάδες του γενικού λεξιλογίου.

Στο άρθρο αυτό θα μας απασχολήσει αυτή ακριβώς η γλωσσική πραγματικότητα των όρων, και δη των πολυλεκτικών ονοματικών όρων, σε συνδυασμό με τους πολυλεκτικούς συνδυασμούς του γενικού λεξιλογίου.

1. ΔΙΑΒΑΘΜΙΣΗ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΟΠΩΣ ΔΙΑΒΑΘΜΙΣΗ ΠΑΓΙΩΣΗΣ;

Τα όρια μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών είπαμε ότι δεν είναι πάντα ευδιάκριτα. Συνεχώς το καθημερινό λεξιλόγιο εμπλουτίζεται με όρους οι οποίοι εισέρχονται από διάφορους τομείς του επιστημονικού και τεχνικού γίγνεσθαι στην «κοινή» χρήση. Όροι που άλλοτε αποτελούσαν μέρος των ειδικών λεξικών/γλωσσαρίων κάποιων ειδικών τομέων βλέπουμε να κατακλύζουν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τον καθημερινό λόγο. Παραθέτουμε δύο διαδικασίες οι οποίες εμπλουτίζουν και μεταλλάσσουν το γενικό αλλά και το ειδικό λεξιλόγιο. Η διαδικασία της «αναβάπτισης» του γενικού λεξιλογίου (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2001) φαίνεται ότι αναπλάθει και σηματοδοτεί διαφορετικά, όρους του καθημερινού λεξιλογίου, υπό την επίδραση της εισόδου νέων εννοιών ή και αντικειμένων, τα οποία χρήζουν ονομασίας (dénomination). Επί παραδείγματι, τα *όπλα* μετά την δημιουργία των *πυρηνικών όπλων* αναβαπτίστηκαν σε *συμβατικά όπλα* και απέκτησαν με τον αρχικό όρο *όπλα* σχέση υπωνυμίας.

Ο A. Rey (1995) ενδιαφερόμενος και για την λεξικογραφική απεικόνιση αυτών των διαφορών παρατηρεί ότι «τεχνικοί όροι» που απεικονίζουν και κατονομάζουν συγχρονικά μία συγκεκριμένη έννοια /αντικείμενο μπορεί να χρησιμοποιούνται στο καθημερινό λεξιλόγιο, διατηρώντας πάντα την ορολογική τους λειτουργία. Φέρνει ως παράδειγμα τον όρο *réacteur* (αντιδραστήρας, κινητήρας) ο οποίος έχει τρεις χρήσεις στα γαλλικά εκ των οποίων η μία, με την σημασία του *κινητήρα*, είναι πιο κοινή από τις άλλες δύο που αναφέρονται στην χημεία και στην πυρηνική χημεία (πυρηνικός αντιδραστήρας). Σε κάθε μία απ' αυτές τις χρήσεις δημιουργούνται πολλοί πολυλεκτικοί συνδυασμοί π.χ *réacteur catalytique* για την σημασία στην χημεία και *réacteur de puissance*, *réacteur à neutrons chimiques* για την σημασία στην πυρηνική χημεία.

Μόνο όμως η πλέον κοινή από τις χρήσεις του όρου μπορεί να απαντάται σε μη ειδικά κείμενα, επιβεβαιώνοντας μ' αυτό το τρόπο την είσοδό της στο γενικό λεξιλόγιο. Για το συγκεκριμένο όρο ο A. Rey βρήκε ένα απόσπασμα του Le Clézio « *un avion coupait l'atmosphère avec le bruit strident de ses quatre réacteurs..* ». Με την συγκεκριμένη κοινή χρήση μπορεί επίσης να σχηματίσει κανείς φράσεις καθημερινού λόγου οι οποίες να μην απαιτούν ούτε για την συγγραφή αλλά ούτε και για την κατανόηση ειδικές γνώσεις π.χ *un réacteur en panne, un énorme réacteur de Boeing 747...* πράγμα που δεν είναι τόσο προφανές για τις άλλες περιπτώσεις.

Υπάρχει λοιπόν **διαβάθμιση** μεταξύ του όρου του γενικού λεξιλογίου *φακοί επαφής* και του τεχνικού όρου *αεροστρόβιλος αξονικής ροής*; Φαίνεται ότι υπάρχει, όπως υπάρχει διαβάθμιση (όχι στο ίδιο επίπεδο) μεταξύ *παιδικής χαράς* και *αστικών λεωφορείων*. Οι *φακοί επαφής* είναι όρος όπου κατονομάζεται ένα αντικείμενο, έχει περάσει στο γενικό λεξιλόγιο, χρησιμοποιείται στον καθημερινό λόγο και τον καταγράφουμε στα λεξικά γενικής γλώσσας. Αλλά δέχεται επίσης ορισμό και έχει χρήση «τεχνική» (γνωστικός τομέας : οφθαλμολογία, οπτικά). Επιβεβαιώνεται δηλαδή και στα ελληνικά η παρατήρηση του A. Rey.

Αντιθέτως, ο όρος *αεροστρόβιλος αξονικής ροής* ανήκει στο ειδικό λεξιλόγιο της αεροναυπηγικής και χρήζει ορισμού για να γίνει αντιληπτός.

Εάν εξετάσουμε το άλλο ζεύγος πολυλεκτικών συνδυασμών που θα λέγαμε εκ πρώτης ότι ανήκουν στο γενικό λεξιλόγιο, το λεξιλόγιο δηλαδή που δεν χρειάζονται ειδικές γνώσεις για να τα χρησιμοποιήσεις, διαπιστώνουμε ότι η *παιδική χαρά* είναι στερεότυπος πολυλεκτικός ονοματικός συνδυασμός (δηλ. η σημασία των στοιχείων που την αποτελούν δεν αποδίδουν το νόημα του συνδυασμού), ενώ τα *αστικά λεωφορεία* όπως και τα *υπεραστικά (λεωφορεία)* δεν είναι μεν σημασιολογικά συμπαγή (στερεότυπα) αλλά ο συχνός συνδυασμός των δύο στοιχείων (collocation) δημιουργεί την εκ χρήσεως παγίωση, η οποία καθιστά τον συνδυασμό αυτό, όπως και τον προηγούμενο, υποψήφιο για την ένταξη σ' ένα λεξικό πολυλεκτικών συνδυασμών (συμπλόκων, αλλιώς) γενικής γλώσσας.

Τα *αστικά* και τα *υπεραστικά λεωφορεία* έχουν σχέση υπωνυμίας ως προς τα *λεωφορεία*, φαίνεται μάλιστα ότι υπάρχει «αναβάπτιση» του όρου *λεωφορεία*, όπως έγινε και με τα *όπλα*. Και οι συγκεκριμένοι πολυλεκτικοί συνδυασμοί δεν μπορούν άραγε να θεωρηθούν όροι, μέλη του γνωστικού χώρου «Συγκοινωνίες»; Βλέπουμε δηλαδή ότι στη πρώτη περίπτωση (*φακοί επαφής* - *αεροστρόβιλος αξονικής ροής*) η διαβάθμιση σχετίζεται με το κατά πόσον ένας όρος γίνεται αντιληπτός χωρίς ιδιαίτερες γνώσεις (όπως είναι η περίπτωση των *φακών επαφής* ή *του ψυχρού πολέμου*), κατά πόσον δηλαδή ένας όρος διατηρώντας το εννοιολογικό του περιεχόμενο και την θέση του μέσα σ' ένα θεματικό πεδίο, αποτελεί στοιχείο του γενικού λεξιλογίου. Στην δεύτερη περίπτωση που έχουμε πολυλεκτικούς συνδυασμούς γενικής γλώσσας, η διαφοροποίηση μεταξύ αυτών των λεξικών μονάδων σχετίζεται με το βαθμό παγίωσης, με την σημασιολογική τους διαφάνεια ή αδιαφάνεια. Θα λέγαμε λοιπόν ότι υπάρχουν πολλαπλές αναλογίες και αντιστοιχίες. Παρατηρείται ένα continuum μεταξύ γενικού λεξιλογίου και ορολογίας (*φακοί επαφής*, *ψυχρός πόλεμος*,) όπως υπάρχει continuum μεταξύ στερεότυπων και μη στερεότυπων ονοματικών ή ρηματικών δομών (M. Gross 1982 και 1988, G. Gross 1996, A. Fotopoulou 1993, G. Nunberg, I. A. Sag and T. Wasow 1994).

Θα έλεγα ότι η **εξειδίκευση**, ο πολύ τεχνικός λόγος (la technicité) παίζει τον ρόλο που παίζει η παγίωση στις στερεότυπες εκφράσεις. Όσο πιο παγιωμένη, αδιαφανής σημασιολογικά και δομικά είναι μια έκφραση, τόσο δυσκολότερη είναι η πρόσβαση σ' αυτήν (δεν είναι εύκολο να την καταλάβεις π.χ σε μια ξένη γλώσσα, αν δεν σου πουν τι σημαίνει). Το ίδιο συμβαίνει και με τους πολύ εξειδικευμένους εννοιολογικά όρους, όσο πιο «τεχνικός» είναι ένας όρος, μέλος ενός επιστημονικού ή τεχνολογικού θεματικού πεδίου στο οποίο η πρόσβαση δεν είναι άμεση, τόσο πιο δύσκολο είναι ο όρος αυτός να περάσει στο γενικό λεξιλόγιο. Υπάρχει δηλαδή, θα λέγαμε, μία αντιστοιχία σε σημασιολογικό επίπεδο μεταξύ αυτών των δύο κατηγοριών. Το «πέραςμα» όμως από τις ειδικές γλώσσες στην γενική γλώσσα δεν εμποδίζεται και φαίνεται ότι είναι μια παραγωγική διαδικασία εμπλουτισμού του γενικού λεξιλογίου μιας γλώσσας.

2. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ - ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΥΛΕΚΤΙΚΩΝ ΟΝΟΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΗ ΣΥΝΔΥΑΣΜΩΝ

Ένας όρος λοιπόν όπως και μία λεξική μονάδα μπορεί να είναι **μονολεκτικός** π.χ *στρατός*, *ενέργεια* ή **πολυλεκτικός** π.χ *μισθοφορικός στρατός*, *ατομική ενέργεια* **ονοματικός** (κατά το μάλλον) ή **επιρρηματικός**, μπορεί να είναι **αρκτικόλεξο** π.χ *ΔΕΗ*, μπορεί να είναι και συνδυασμός μιας λέξης με ένα σύμβολο ή με ένα αρκτικόλεξο π.χ *Αγγελιοφόρος RNA* (από την Βιολογία). Ο όρος αυτός μπορεί να επιδέχεται κάποιες μεταβολές μορφοσυντακτικού χαρακτήρα οι οποίες αφορούν, είτε πιθανές απαλοιφές μέρους του όρου, ιδίως όταν περιέχει περισσότερα των δυο στοιχεία π.χ *πιστοποιητικό (κοινωνικών) φρονημάτων*, είτε στοιχεία δομικής μεταβολής π.χ *πρακτορείο ειδήσεων* και *ειδησεογραφικό πρακτορείο*, *δομή βάθους* και *βαθιά δομή*. Οι πολυλεκτικοί όροι ακολουθούν το κλιτικό μοντέλο και τις μορφολογικές αρχές των αντιστοίχων πολυλεκτικών συνδυασμών. Ο πληθυντικός δεν είναι πάντα εύκολος, ούτε αποδεκτός αλλά οι δυσκολίες στο μορφολογικό επίπεδο δεν αποτελούν εξαίρεση που συνδέεται με την ορολογία.

Η τυπολογία των ορολογικών ονοματικών συνδυασμών συμπίπτει κατά το μάλλον με την τυπολογία των πολυλεκτικών ονοματικών συνδυασμών (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986, Ζ. Γαβριηλίδου 1997). Θα δώσουμε ενδεικτικά κάποια παραδείγματα από τις πλέον πολυπληθείς κατηγορίες στα ελληνικά χωρίς βεβαίως να κάνουμε εξαντλητική παρουσίαση των τυπολογιών :

Επιθ + Ουσ

λαϊκή αγορά, παιδική χαρά, ατομική βόμβα, δημοτικά τέλη,

διζυγωτικά δίδυμα(βιολογία), Φωτοχημική ρύπανση (Χημεία), υδροστατική πίεση (Φυσική)

Ουσ + Ουσ (γεν)

*φακοί επαφής, λίστα αναμονής, εστία μόλυνσεως, κάρτα παραμονής, παιδί του σωλήνα
μονοξειδίου του άνθρακος, οξειδίο μαγνησίου (Χημεία), διαχείριση αρχείων, βάση δεδομένων
(Πληροφορική)*

Ουσ - Ουσ

*παιδί-θαύμα, ταξίδι -αστραπή, παγωτό-ξυλάκι
κράτος-μέλος, κράτος-Πρόνοια, κράτος-πόλη (Πολιτική επιστήμη)*

Ήδη στα παραδείγματα που παραθέτουμε διαφαίνονται όλα τα στοιχεία για τα οποία μιλήσαμε προηγουμένως. Η *ατομική βόμβα* μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε οποιοδήποτε μη ειδικό κείμενο και ταυτοχρόνως αποτελεί όρο ειδικού θεματικού πεδίου. Μερικοί όροι της Χημείας ή της Πληροφορικής όπως το *μονοξειδίο του άνθρακα* ή η *βάση δεδομένων* αποτελούν αναμφισβήτητα και στοιχεία του καθημερινού λεξιλογίου. Οι δομικές αναλογίες μεταξύ πολυλεκτικών συνδυασμών γενικού λεξιλογίου και οι πολυλεκτικών ορολογικών συνδυασμών είναι εμφανείς.

3. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Θεωρούμε ότι η επιστημολογική και οντολογική σημασία της ορολογίας, το φιλοσοφικό ενδιαφέρον που έχει αναμφισβήτητα η μελέτη της, δεν θα πρέπει να υποβαθμίζουν την γλωσσική της διάσταση. Προσπαθήσαμε να καταδείξουμε μέσα από ορισμένα μεμονωμένα παραδείγματα, ότι τα ορολογικά δεδομένα είναι γλωσσικά δεδομένα, υπόκεινται σε διαδικασίες γλωσσικής και γλωσσολογικής ανάλυσης και ταυτοχρόνως εμπλουτίζουν μέσα από διάφορες διαδικασίες το καθημερινό, κοινό λεξιλόγιο μιας γλώσσας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., *Η Νεολογία στην κοινή νεοελληνική*, Επιστημονική επιτηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α. Π. Θ-Παρ. αρ.45, 1986, Θεσ/κη.
2. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., «Αναβαπτισμός», *Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία*, Πρακτικά του 3^{ου} Συνεδρίου, 2001, Αθήνα.
3. Béjoint H. et Ph. Thoiron (eds) , *Le sens en terminologie*, Presses Universitaires de Lyon, 2000.
4. Bessé B. de, "Le domaine" in Béjoint H. et Ph. Thoiron (eds) *Le sens en terminologie*, Presses Universitaires de Lyon, 2000.

5. Gavrilidou, Z., *Etude comparée des suites NN en français et en grec moderne*, Thèse de Doctorat, Université Paris XIII - Villetaneuse, 1997, Villetaneuse.
6. Fotopoulou, A., *Une classification des phrases à compléments figés en grec moderne - étude morphosyntaxique des phrases figées*, Thèse de Doctorat, Université Paris VIII - St. Denis, 1993, Paris.
7. Fotopoulou, A., "Dictionnaires et thesaurus électroniques des termes de télécommunications: éléments de morphologie des termes-noms composés", *Lexique, syntaxe et analyse automatique des textes*, Actes du colloque, Université Paris X - Nanterre, 1996, Nanterre, France.
8. Gross, G. , *Les expressions figées en français*, Ophrys, 1996, Paris.
9. Gross, M., "Une classification des phrases figées du français". *Révue québécoise de linguistique* 11 (2):151-185, UQAM, 1982, Montréal.
10. Gross, M., " Les limites de la phrase figée", *Langages* 90:7-22, Larousse, 1988, Paris.
11. Lerat, P., *Les langues spécialisées*, PUF, 1995, Paris.
12. Nunberg, G., Sag, I. A. and Wasow, T. "Idioms". *Language* 70 (3), 1994..
13. Rey, A. *Essays on Terminology*, John Benjamins, 1995, Amsterdam.
14. Sager, J., "Pour une approche fonctionnelle de la terminologie" in Béjoint H. et Ph. Thoiron (ed .) *Le sens en terminologie*, Presses Universitaires de Lyon, 2000.
15. Wuster, E., "L'étude scientifique générale de la terminologie, zone frontalière entre la linguistique, la logique, l'ontologie, l'informatique et ma science des choses", dans *Textes choisis de terminologie*, RONDEAU et FELBER (eds), INFOTERM, 1981, Vienne.

Δρ Αγγελική Φωτοπούλου

Γλωσσολόγος - Ερευνήτρια
Ινστιτούτο Επεξεργασίας του Λόγου (ΙΕΛ)
Επιδαύρου και Αρτέμιδος 6, Μαρούσι
15125 Αθήνα
Τηλ. 210 6875313
Ηλ. Ταχ. afotop@ilsp.gr